

5. Сент-Экзюпери, А. де. Маленький принц / пер. с фр. Н. Галь. – М.: Молодая гвардия, 1963. – 96 с.
6. Сказки русских писателей / вступит. ст. Л. Савик. – Мн.: Юнацтва, 1984. – 352 с.
7. Ядвігін, Ш. Выбранныя творы. – Мінск: Маст. літ., 2006. – 239 с.

УДК 378:821.161.3

Г. А. Алянюк (Беларусь, г. Бялынічы)

АБАГУЛЬНЯЛЬНЫ ЎРОК ПА ТЭМЕ:
«СЛОВАЎТВАРЭННЕ І АРФАГРАФІЯ» (ПАВОДЛЕ
ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ ЯКУБА КОЛАСА)

Анотацыя. На дадзеным уроку сістэматызуюцца веды вучняў на аснове творчых набыткаў Я. Коласа.

Ключавыя словы: словаўтварэнне, творчасць, Якуб Колас, творы.

Мэта: сістэматызаваць веды вучняў; удасканалваць уменне абагульняць і даказваць; рабіць вусны і пісьмовы марфемны разбор; вызначаць спосаб іх утварэння; фарміраваць навыкі правільнага напісання слоў, уменне прымяняць набытыя веды на практыцы; выхоўваць любоў і павагу да роднага слова, творчай спадчыны Я. Коласа.

Вучні павінны ведаць:

- паслядоўнасць марфемнага разбору;
- спосабы ўтварэння слоў;
- адрозніваць формы слоў і аднакарэнныя словы;
- разумець адрозненні ў значэнні роднасных слоў.

Вучні павінны ўмець:

- карыстацца марфемным і словаўтваральным слоўнікам;
- тлумачыць спосабы ўтварэння слоў;
- вызначаць сродкі ўтварэння слоў.

Абсталяванне: індывідуальныя карткі з заданнямі; тэставыя заданні; выстава дзіцячых малюнкаў-ілюстрацый да твораў Я. Коласа; тлумачальны, марфемны і словаўтваральны слоўнікі.

Эпіграф:

*Слова – радасць, слова – чары,
Выраз вечна юных вёсен,
Ёсць ты ўсюды: ў сонцы, ў хмары,
Ты глядзіш праз неба прасінь.
Я. Колас*

Ход урока:

I. Арганізацыйны момант.

II. Паведамленне тэмы, пастаноўка мэты ўрока.

Настаўнік:

– Які раздзел навукі аб мове кажа аб сабе:

*Як, сябры, утвараецца слова,
Як на частках складаецца слова,
Як у мове змяняецца слова –
Я растлумачыць заўсёды гатовы.*
(Словаўтварэнне)

Аб’яўляецца настаўнікам тэма і мэта заняткаў, матывацыя. Зварот да эпіграфа ўрока, вызначэнне тэмы, асноўнай думкі паэтычных радкоў.

Настаўнік:

Я. Колас – яркая і нязгасная зорка нацыянальнай культуры, класік беларускай літаратуры, адданы, шчыры патрыёт зямлі беларускай, з любоўю, пашанай і замілаваннем адносіўся да роднай матчынай мовы. Яго творчасць – гэта цэлы свет, свет дзівосны, багаты і непаўторны, у якім месціцца родная зямля, народ, яго жыццё і гісторыя.

Наш урок пабудаваны з выкарыстаннем творчых набыткаў Я. Коласа.

III. Актualізацыя ведаў па пытаннях вивучанага.

1. Фронтальнае апытванне па тэме.

1. Назавіце значымыя часткі слова. Дайце ім азначэнне. Прывядзіце прыклады.

2. Якое значэнне слова называецца лексічным, якое – граматычным?

3. Як правільна вызначыць карань у слове?

4. Што такое канчатак?

5. Як вызначыць канчатак у слове?

6. Што такое постфікс?

7. Што такое аднакаранёвыя словы?

8. Чым прыстаўка і суфікс падобныя паміж сабой і чым яны адрозніваюцца?

9. Якая фанетычная з’ява называецца чаргаваннем? Назавіце прыклады на чаргаванне галосных і зычных гукаў у беларускай мове.

10. Ахарактарызуйце словаўтваральныя і формаўтваральныя марфемы. Прывядзіце прыклады.

11. Назавіце асноўныя спосабы ўтварэння слоў. Раскрыўце сутнасць кожнага спосабу, прывесці адпаведныя прыклады.

12. Як утвараюцца складаныя і складанаскарочаныя словы?

13. З якімі арфаграфічнымі правіламі вы пазнаёміліся ў раздзеле «Словаўтварэнне і арфаграфія»?

14. Раскажыце пра парадак выконвання марфемнага і словаўтваральнага разбораў.

15. Якія слоўнікі дапамогуць правільна зрабіць марфемны і словаўтваральны разборы?

2. Заданне на развіццё памяці:

а) запішыце па памяці:

*...Хай святло навукі яснай
Заблішчыць, як сонца ўсход,
Няхай родным словам шчасна
Загаворыць наш народ.* (Я. Колас);

б) разбярыце па складзе словы **навукі, загаворыць**, вызначце спосаб іх утварэння.

3. Работа з эпіграфам.

З паэтычных радкоў Я. Коласа выпішыце словы, якія суадносяцца з наступнымі схемамі:

4. Работа з тэкстам.

Прачытайце, назавіце аўтара і назву твора, з якога ўзяты ўрывак. Вызначыце стыль і тып тэксту. Спішыце, устаўце прапушчаныя літары, растлумачце іх напісанне. Зрабіце марфемны разбор (1 варыянт), словаўтваральны разбор (2 варыянт) выдзеленых слоў. Растлумачце значэнне слова «ражон»:

*Каля самага берага стая.. у ва..е голы **лазовы ражон**. Ён тое і рабiў, што борздзенька кiва..ся пад напорам в..ды. І ніколі не меў спачынку гэты ражон: і ўдзен.. і ўночы кiва..ся. Хiба, можа, зімою, як м..разы **скульпць** лёдам в..ду, а..пачне гэты пахілак-ражон.*

(Я. Колас. «У старых дубах»)

5. Выбарчны дыктант.

Вызначыце, з якога літаратурнага твора ўзяты ўрывак. Запішыце словы са словаўтваральнымі марфемамі (1 варыянт), формаўтваральнымі марфемамі (2 варыянт):

Ад доўгіх часоў бераг, падмываемы вадою, асоўваўся і агаляў тоўстыя карэнні старога дуба. Сам гэты дуб крыху пахіліўся набок,

а аголены і працягнуты над вадою яго корань здаваўся нагою, і выходзіла здалёк так, што дуб збіраўся перайсці Нёман.

(Я. Колас. «У старых дубах»)

6. Індывідуальная работа па картках.

Картка №1

Раскрыйце дужкі, з трыма словамі на выбар складзіце сказы: пад(ісці), пра(існаваць), аўта(інспекцыя), па(іменна), с(іграць).

Картка №2

Устаўце прапушчаныя літары, зрабіце словаўтваральны разбор вылучаных слоў:

кра..знаўства, з..мनावодны, т..лебачанне, **жыц..радасны**, в..да-сховішча.

Картка №3

Вызначце і падкрэсліце словы ці формы слоў з нулявымі канчаткамі. Вызначце словы, якія суадносяцца са схемай:

*Каля пасады лесніковай
Цягнуўся гожаю падковай
Стары, высокі лес цяністы.
Тут верх асіны круглалісты
Сплятаўся з хвоямі, з дубамі...*

(Я. Колас. «Новая зямля»)

Картка №4

Устаўце прапушчаныя літары, абазначце прыстаўкі, вызначце спосаб утварэння выдзеленых слоў:

Базыль акіда.. вокам дубы, крыху падумаўшы, казаў:

– А пэўна ёсць.

І тут жа ра..казаў свайму сябру здарэ..е з якім-небудзь асілкам.

Так, адзін селянін паехаў па хвою ў княжацкі лес. Ссек ён такую то..стую хвою, што і два чалавекі не а..нялі б яе. У..валіў на во.. і пагна-няе каня.

(Я. Колас. «У старых дубах»)

7. Заданне на развіццё вуснай звязнай мовы.

Падрыхтуйце вуснае сачыненне-апісанне па малюнках-ілюстрацыях да твораў Я. Коласа з выкарыстаннем слоў, утвораных прыставачным, суфіксальным, прыставачна-суфіксальным спосабамі,

спосабам словаскладання, асноваскладання, складана-суфіксальным спосабам.

8. Арфаграфічны разбор:

- а) запісаць тэкст пад дыктоўку;
- б) выпісаць словы з постфіксамі;
- в) разабраць выпісаныя словы па саставу.

Была раніца. Сонейка пачынала новы дзень. Ціха ўздываўся над лагчынамі туман, крычалі дзесь гусі. Лесавы жаваранак ужо снаваў у небе і вітаў яснае сонца. Ён так і застаўся тут, каля гэтай гары – сіраты, і толькі адзін разганяў яе журбу; часамі ўсмейка засмучанай радасці асвятляла яе жоўтыя схілы.

(Я. Колас. «Крыніца»)

9. Фізкультхвілінка.

Раз – падняцца, усміхнуцца,
Два – сагнуцца, разагнуцца,
Тры – галавою паківаць,
На чатыры – рукі шырэй,
Пяць – рукамі памахаць,
Шэсць – прысесці і за парты ціха сесці.

10. Слоўніка-арфаграфічная хвіліна.

Выразна прачытайце ўрывак з апавядання Я. Коласа «Калядны вечар» (тэкст запісаны на дошцы). Растлумачыць значэнне слова **настольнік**, зрабіце марфемны і словаўтваральны разбор слова:

А самая важная работа ішла ў хаце. Сягоння Кася раней запаліла ў печы. Белаваты дымок роўна падываўся ўгару і распываўся высока ў ціхім марозным наветры. Каля печы стаяў ужо заслон, накрыты чыстым настольнікам.

(**Настольнік** – кавалак спецыяльна апрацаванай тканіны, якой зацілаюць стол.)

11. Конкурс «Хто хутчэй?»

1. Пазнайце героя, аўтара, назву твора. Назавіце слова, утворанае суфіксальным спосабам:

*Ніхто з дамашніх не згадае,
Чым рэчка ... займае,
Якая іх звязала сіла,
І чым яна так хлопцу міла.*

(Костусь; паэма Я. Коласа «Новая зямля», урывак «На рэчцы»; рэчка.)

2. Нагадайце аўтара і назву твора. Назавіце словы, утвораныя прыставачным спосабам:

Ніякая іншая птушка, нават праслаўлены салавей, не можа нараўнацца ў спевах з лясным жаваранкам. Толькі свае песні спявае ён у бязлюдных мясцінах, дзе рэдка бывае чалавек і мала хто чуе іх.

(Трылогія Я. Коласа «На ростанях», урывак «Песня ляснога жаваранка»; ніякая, бязлюдных.)

12. Тэставая работа.

1. Вызначце словы з нулявым канчаткам:

1 варыянт	2 варыянт
а) лес;	а) школа;
б) поле;	б) кут;
в) луг.	в) бяроза.

2. Вызначце словы, якія не маюць канчаткаў:

1 варыянт	2 варыянт
а) тут;	а) ціха;
б) цягнік;	б) вузел;
в) удвух.	в) гуляць.

3. Вызначце пары слоў з чаргаваннем галосных гукаў:

1 варыянт	2 варыянт
а) страх – страсе;	а) сук – сучок;
б) гара – горы;	б) рэкі – рака;
в) касіць – кашу.	в) дуга – дузе.

4. Вызначце, у якіх парах прыведзены розныя формы аднаго і таго ж слова:

1 варыянт	2 варыянт
а) вялікі – велічэзны;	а) снег – сняжок;
б) велічыня – велічынёю;	б) снег – снегам;
в) лес – ляснік.	в) поле – у полі.

5. Вызначце словы, у якіх у прыстаўках пішацца літара з:

1 варыянт	2 варыянт
а) ра..стрэл;	а) бя..зубы;

б) ра..вязаць;	б) ..пісаць;
в) ..дзівіць.	в) ра..гледзець.

6. У якіх словах пасля прыставак пішацца ы:

1 варыянт

2 варыянт

а) за..граць;	а) за..мацца;
б) зна...шлі;	б) пад..сці;
в) уз..сці.	в) с..сці.

7. Вызначце словы, утвораныя:

1 варыянт – прыставачна-суфіксальнымі спосабамі

2 варыянт – суфіксальнымі спосабамі

а) зарэчны;	а) узгорак;
б) чытанне;	б) сняжок;
в) апенька.	в) прыехаць.

8. Вызначце, ці ўсе словы ўтвораны адным і тым жа спосабам. Адзначце пятае «лішняе»:

1 варыянт

2 варыянт

а) адзенне;	а) беспарадак;
б) замаразак;	б) узлесак;
в) красавік;	в) невысока;
г) рыбак;	г) праспяваць;
д) узорны.	д) прыбегчы.

9. Вызначце словы, якія ўтвораны спосабам складання слоў:

1 варыянт

2 варыянт

а) радыёвузел;	а) снегавік;
б) штосьці;	б) падпісчык;
в) летам.	в) малавядомы.

10. Вызначце складанаскарочаныя словы:

1 варыянт

2 варыянт

а) педінстытут;	а) лягас;
б) дабрабыт;	б) шчырапаважаны;
в) сельсавет.	в) хтосьці.

Адказы:

1 варыянт: 1) а, в; 2) а, в; 3) б; 4) б; 5) б, в; 6) б, в; 7) а, б; 8) б; 9) а; 10) а, в.

2 варыянт: 1) б; 2) а, в; 3) б; 4) б, в; 5) а, в; 6) в; 7) б; 8) б; 9) в; 10) а.

13. Лінгвістычная хвілінка.

Напісаны назвы твораў песняра роднага слова Я. Коласа. Нейкі зламыснік аднойчы сарваў усе галосныя літары. Сарваў, параскідваў, і яны пагубляліся. Неабходна правесці следства і ўзнавіць іх, а таксама зрабіць марфемны разбор дадзеных слоў:

Паэма Я. Коласа

Н		В		
З		М	Л	

Апавяданне Я. Коласа

К	Р		Н		Ц	
---	---	--	---	--	---	--

Адказы: 1) Новая зямля; 2) Крыніца.

14. Рэфлексія ўрока.

Каменціраванне адзнак.

Тлумачэнне хатняга задання.

УДК 81'1:81.161.3:371.3

Г. А. Арцямёнак (Беларусь, г. Віцебск)

**АГУЛЬНАЛІНГВІСТЫЧНАЯ ПРАБЛЕМАТЫКА
Ў МЕТАДЫЧНАЙ СПАДЧЫНЕ ЯКУБА КОЛАСА**

Анотацыя. Артыкул прысвечаны аналізу адлюстравання ідэй тэарэтычнага мовазнаўства ў лінгваметадычных распрацоўках класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа. Пісьменнік-педагог добра ведаў тагачасныя дасягненні мовазнаўчай навукі і абгрунтавана паклаў іх у аснову ўласнай лінгвадыдактычнай канцэпцыі. Метадычная спадчына Коласа ўяўляе сабой арганічны сінтэз навуковай тэорыі і настаўніцкай практыкі, а таму заслугоўвае асаблівай увагі сучасных даследчыкаў.

Ключавыя словы: лінгвадыдактыка, методыка выкладання мовы, тэорыя мовы, пісьмо, правапіс, маўленне, сінтаксіс, двухмоўе.

Шматгранная навукова-педагагічная дзейнасць Якуба Коласа непарыўна звязана з развіццём беларускага мовазнаўства. Пісьменнік, творчасць якога стала ўзорам літаратурнай апрацоўкі народных гаворак, доўгі час працаваў выкладчыкам роднай мовы і яе методыкі, актыўна ўдзельнічаў у рабоце тэрміналагічнай і арфаграфічнай камісій, публікаваў артыкулы і выступаў з дакладамі па розных моўных праблемах.